
ÚJ ÁLLAMOK KÖZÉP-EURÓPÁBAN A PÁRIZS-KÖRNYÉKI BÉKESZERZŐDÉSEK NYOMÁN

Gyetvai Mária

A brit politika és Közép-Európa I. világháború utáni átalakítása – R. W. Seton-Watson

Magyar közvéleményben valaha egyáltalán nem volt ismeretlen Robert William Seton-Watson, alias Scotus Viator ('utazó skót') neve és munkássága. A magyar kisebbségpolitikát, és általában Magyarországot pellengérré állító cikkei, könyvei a korabeli magyar politikusok elkeseredett tiltakozását váltották ki, ezen a körön kívül azonban neve nem csengett ismerősen (sőt, manapság talán már történészek között sem). Sokkal maradandóbb az emléke a Monarchia romjain saját államukat létrehozó kis népek körében, mint amilyenek pl. a szlovákok. A brit politika előszeretettel vette igénybe a beavatkozása tárgyát képező országokat jól ismerő tudósok, utazók szolgálatait. Az I. világháborút megelőző években, illetve a háború alatt is több ilyen személy volt, közülük egy Seton-Watson. Ismertsége saját hazájában sem mérhető pl. Thomas Edwards Lawrence ezredeséhez, vagy akár Gertrude Belléhez, akik a Közel-Kelet határainak újrarajzolásával járultak hozzá a brit birodalmi érdekek érvényesítéséhez. Közös vonásuk, hogy mindhárman alapos ismeretekkel rendelkeztek egy-egy földrajzi területről, kultúráról, s tudásukat – jóhiszeműen vagy kevésbé jóhiszeműen – hajlandók voltak a brit politika szolgálatába állítani. G. Bell és T. E. Lawrence valószínűleg az előbbi kategóriába sorolható, vonzódtak a Közel-Kelethez, az ott élő népekhez és kultúrájukhoz. Seton-Watson foglalkozott Magyarországgal, de nem szerette. Az országot és magyar népességét demonstratívan

megkülönböztette: utóbbit mindig „Magyar”-ként emlegette, az országot pedig „Hungary”-nak nevezte¹. A Kárpát-medence lakói közül irányunkban negatívan volt elfogult, a legőszintebben talán a szlovákokhoz vonzódott. Az Arábiai Lawrence néven elhíresült ezredes, korábban történész és archeológus, majd a brit titkosszolgálat munkatársa különféle ígéretekkel háborúba vitte az arabokat a megszálló oszmán török birodalom ellen, aminek az lett a vége, hogy török helyett angol és francia érdekszférára osztották fel az általuk lakott területet. Gertrude Bell, aki maga is archeológus, utazó, uralkodók tanácsadója és brit kém volt, az új határok, pl. az iraki megrajzolásával alakította az új közel-keleti *status quót*. Kettejük „műve” éppen most van összeomlóban. A Közel-Kéleten jelenleg zajló háború valószínűleg nagyobb átalakulást eredményez majd, mint amilyenről ők és a *Foreign Office* valaha is álmodtak. A történész Seton-Watson sokkal hamarabb, már a két világháború között kénytelen volt elismerni, hogy az ő közreműködésével létrehozott államok egyike-másika nem, vagy csak korlátozottan működőképes (Csehszlovákia, Jugoszlávia). Széthullásukat azonban, amely csak jóval a II. világháború után következett be, ő – akárcsak előbb említett honfitársai – nem érte meg.

R. W. Seton-Watson tehetős családból származott. Egyéb források mellett, a felmenői által felhalmozott, indiai eredetű vagyonyból áldozott az Osztrák–Magyar Monarchiában, elsősorban Magyarországon elnyomott nemzetiségek felszabadítására. Édesapja teakereskedő volt Kalkuttában, anyai dédnagyapja a brit Kelet-indiai Társaság kötelékében alapozta meg a család vagyonát, amikor az még nem volt olyan fogékony az elnyomott és kizsákmányolt népek sanyarú sorsa iránt. 1902-ben szerzett friss újkori történészi diplomával a birtokában a berlini egyetemen, a Sorbonne-on, majd a bécsi egyetemen folytatta tanulmányait. Bécsből írt több cikket Magyarországról, a *The Spectator* című politikai magazinba, amelyek – bár később ezt cáfolni igyekezett – már némi negatív elfogultságról tanúskodtak irányunkban. További anyaggyűjtés okán 1906-ban tett először látogatást hazánkban. Itt szerzett közvetlen és –

¹ Ezt a megkülönböztetést bizonyos európai kisebbségi jogi intézmények ma is előszeretettel használják.

főleg – közvetett tapasztalatai alapján a magyar politika és sommásan a magyarság éles bírálója, az alávetett román, szlovák és délszláv népek harcos szószólója lett. Szoros barátság fűzte Tomáš Masarykhoz² és Edvard Benešhez³. Tevékenységét az I. világháború idején a *War Cabinet* Ellenséges Országokban Kifejtendő Propaganda Igazgatóságán folytatta, ahol az Osztrák–Magyar Monarchia lakossága moráljának gyengítéséért volt felelős, brit propagandaeszközökkel. Bellhez hasonlóan ő is aktívan hozzájárult az új határok meghúzásához, jóllehet csak informálisan volt jelen a béketárgyalásokon, de tanácsokkal látta el az új kisállamok képviselőit, és összekötőként szolgált számukra a döntéshozókhoz. Az I. világháború után azonban élete némiképp eltérően alakult, mint nálánál sokkal híresebb „pályatársaié”. Gertrude Bell nem sokkal élte túl a „független” Irak megszületését. 1926-ban, 58 éves korában, a második otthonává lett Bagdadban, altatótúladagolás következtében váratlanul elhunyt. A hivatalos közlés szerint önkezével vetett véget életének. T. E. Lawrence Fejszal emír küldöttségének tagjaként, arab viseletben jelent meg a párizsi békekonferencián. Miután azonban arab barátainak tett ígéreteit nem tudta beváltani, nem fogadta el a hazájában neki felkínált magas pozíciókat, sőt, a királyi kitüntetést sem. Személye körül valóságos mítosz kerekedett, amit nehezen tudott elviselni. Állítólag ez elől menekülve szolgált évekig álnéven a brit hadseregben. A szenzációhajász sajtó azonban, amely minden lépésében valami titkosat sejtett, ott is utolérte. Végül ezért kellett egy indiai küldetésből visszahívni, s elbocsátani a hadsereg kötelékéből. Leszerelése után mindössze két hónappal, 1935-ben, motorbalesetben hunyt el, 46 éves korában. Csodálói az eset mögött idegenkezűséget sejtettek. Ha a fenti gyanú megalapozott, akkor Seton-Watson kifejezetten jól járt, mert a háború után őt inkább csak felejteni akarta a brit politika. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy

² Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) cseh filozófus, politikus, a csehszlovák állam egyik megalapítója és első elnöke. Középső nevét amerikai feleségétől, Charlotte Garrigue-től vette.

³ Edvard Beneš (1884–1948). Cseh politikus, Csehszlovákia egyik megalapítója, külügyminisztere (1918–1935), miniszterelnöke (1921–1922) és köztársasági elnöke (1935–1938, 1945–1948). Nevéhez fűződnek a csehszlovákiai magyarok és németek kollektív bűnösségét és jogfosztottságát deklaráló ún. Beneš-dekrétumok.

védeneci, a Habsburg Birodalomból kivált országok túlzott követelésekkel léptek fel a békekonferencián. Ez különféle bonyodalmakat okozott, amely okból kapcsolata a nagyhatalmak kormányaival nem volt felhőtlen. Ennek ellenére nem elhanyagolható szerepet vitt a háború utáni európai határok kijelölésében. Utána azonban nem várt rá kormányzati pozíció, hanem a *School of Slavonic Studies* (később *School of Slavonic and East European Studies*) Közép-európai Történeti Tanszékének vezetője lett a Londoni Egyetemen, 1922-ben. Ezt a posztot tulajdonképpen megörökölte Masaryktól, az intézmény létrehozása körül ugyanis eredetileg azért bábáskodott, hogy az 1915-ben emigrációba kényszerült cseh politikus számára állást biztosítson. Seton-Watson stallumát azonban már nem a brit, hanem a csehszlovák kormány állta. Miután a tőzsdekrach megfosztotta személyes vagyontól, és más forrásokat nem biztosítottak számára, már nem publikált. Bírálta Neville Chamberlain engedékenységét a náci Németországgal szemben. Ezért csak a miniszterelnök távozása után kaphatott állami posztot, de korántsem volt olyan befolyásos, mint az I. világháború idején. Nem volt hozzáferése a döntéshozókhoz, és írásai sem jelenhettek meg. Amikor szovjet érdekszférába kerültek az országok, amelyeknek függetlenségéért küzdött, csalódottságában visszavonult. 1951-ben halt meg.

Háromjuk jelentősége és politikai szerepvállalása nem érthető meg a brit nagyhatalmi politika változásainak áttekintése nélkül. Bell nő létére kivívta a gyengébb nem iránt csekély tisztelettel viseltető arab vezetők elismerését. Ám aligha lett volna vezető arab és brit politikusok tanácsadója, ha Nagy-Britannia nem szakít a *splendid isolation* dogmájával, s nem lép ki a nagyhatalmi politika porondjára, hogy érvényesítse jogosnak vélt érdekeit. Ugyanez áll Lawrence-re is, aki – függetlenül attól, hogy lelkesedése az arab szabadság iránt annyira őszinte volt-e, mint állítja, vagy sem – íróként és műfordítóként is hagyott valamit az utókorra. Még fokozottabban igaznak tűnik viszont Seton-Watson esetében, akinek írásai az Osztrák–Magyar Monarchia, de főként Magyarország ellen hangolták a brit közvéleményt, s ezáltal mintegy rákényszerítették a brit kormányra – vagy netalántán megkönnyítették számára –, hogy annak lerombolása mellett törjön lándzsát A monarchiabeli és magyarországi viszonyokat taglaló könyvei általánosságban kiváló felké-

szültségről és jól informáltságról tanúskodnak, amint azonban a magyar politikára, főként a kisebbségpolitikára kerül a sor, azonnal szembeötlik előítéletessége, negatív elfogultsága, magyarellenes beállítottsága, ami a tudomány művelője számára megengedhetetlen. Bírálatai nem teljesen indokolatlanok, sőt, de mellőzi az ok-okozati összefüggések vizsgálatát, vagy éppenséggel csak az okozatra koncentrálnak, s csupán egy oldalról – legtöbbször a magyarországi szlovákokéról – világítja meg a problémát. Később, hallgatói hanyag és feledékeny oktatónak tartották a Londoni Egyetemen. Nyelvtudása azonban kétségkívül imponáló (pl. a francia, az olasz és a német mellett magyarul is tudott, továbbá csehül és szlovákul, horvátul és szerbül, az utóbbi nyelvekben való jártasságát, vagy őszinteségét megkérdőjelezi, hogy egynek tekintette őket), s éppen ez az, amit a brit politika a leginkább hasznosítani tudott. I. világháború utáni elfeledettségéhez a brit politikai orientáció megváltozása mellett bizonyára az is hozzájárult, hogy monarchiabeli és magyarországi kapcsolatai az I. világháború után megszakadtak, vagy vesztek jelentőségükből.

Változások a brit külpolitikában a 19. sz. második felében, s azok történelmi háttere

A 19. sz. második felét, egészen az I. világháború kitöréséig, a stabilitás időszakának, „boldog békeidőknek” szokás nevezni Európában. A felszín alatt nagy változások érlelődtek, amelyek azonban csak egy nagy, az egész kontinensre kiterjedő háború árán tudtak érvényre jutni. Az a szellem, amely kiszabadult a palackból, s az 1848-as forradalmak leveretése után sem lehetett visszagyömöszölni, a nemzettudat volt. Ez halálal fenyegette az olyan soknemzetiségű birodalmakat, mint amilyen a Habsburg vagy az oszmán török birodalom volt, ami kedvezőnek tűnt a brit birodalmi politika szempontjából. Franciaország nem nyugodott bele a napóleoni háborúk utáni visszarendeződésbe Európában. Folyamatosan igyekezett módot találni arra, hogy elősegítse a nagy birodalmak (a Habsburg és az oszmán török) kisebb, következésképpen gyengébb nemzetállamokra való széthullását (támogatta pl. Kossuthot). Ezen, burkoltan, a brit poli-

tika is munkálkodott, legkivált a liberális kormányok idején, de a folyamat íve nem szakadt meg igazán a konzervatívok uralma alatt sem. Már Disraeli⁴ miniszterelnöksége előtt, a század közepe táján elkezdődött. Am az ő ún. kristálypalotabeli (1872) beszédét lehet a brit imperialista beavatkozási politika ideológiai alapvetésének tekinteni. Az ebben megfogalmazott, mindent felülíró brit érdekek alapján tekintette Nagy-Britannia és példája nyomán több más európai nagyhatalom saját elidegeníthetetlen jogának, hogy más népeket, országokat saját politikai céljainak, érdekeinek alárendeljen, tekintet nélkül a következményekre, amelyeket az adott ország lakóinak kellett elviselniük. Ebből a szempontból Disraeli pályájának egyik csúcsa az orosz–török háborút (1877–78) lezáró Berliini kongresszus volt, amelyen Nagy-Britannia szempontjából rendkívül előnyös békét sikerült tető alá hozni. A törököknek a 19. sz. második felében már nyilvánvalónak látszó bukása és a birodalom felosztása, az elcsatolandó területek feletti uralom, ill. gazdasági-politikai befolyás megszerzése a létrejövő független országok fölött, vagyis az ún. „keleti kérdés” volt az európai nagyhatalmi politika központi témája. A Berlinben elért újrarendezéssel a brit diplomácia gyakorlatilag eliminálta a háborús győzelemből származó előnyöket Oroszországnak. Disraeli számára⁵ nem voltak ismeretlenek az orosz törekvések. Az, hogy Szentpétervár minden lehetőséget kihasznál a török birodalom bomlasztására, önmagában kedvezett Nagy-Britanniának, távolabbi tervei, így a Földközi-tengerre való kijutás azonban nem. Az orosz politika eszközei voltak a leigázott szláv népek, akikre Oroszország, véderőként, nagy befolyással bírt. 1876-ban több balkáni nép (pl. Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Bulgária lakossága) is felkelt a török uralom ellen. Oroszország a szerb–török háborút és a bolgárok „Áprilisi felkelését” használta ürügyül, hogy e népek védelmében az ősellenségre, Törökországra támadjon. Diplomáciája jó előre igyeke-

⁴ Benjamin Disraeli, *Earl of Beaconsfield* (1804–1881). Eredeti családneve „d’Israeli”. Olasz gyökerű gazdag szefárd zsidó családból származott. Konzervatív politikus, de radikálisként próbált először mandátumot szerezni, s később sem volt igazán konzervatív politikus. Három ciklusban volt pénzügyminiszter, 1868 és 1880 között, összesen 14 évig, miniszterelnök.

⁵ Igen fiatalon utazgatott Törökországban és a Balkánon. Ekkor szerzett tapasztalatait hasznosította Oroszországgal kapcsolatos politikájában.

zett bebiztosítani magát afelől, hogy ne keveredjen többfrontos harcba. Ez okból kötött egy titkos megállapodást az Osztrák–Magyar Monarchiával (Budapesti megállapodás, 1877. január 15.), amelyben többek között a Monarchia vállalta, hogy egy esetleges orosz–török háború esetén semleges marad, cserébe egy általa megválasztandó időpontban elfoglalhatja Bosznia-Hercegovinát, Oroszország pedig megszerezheti magának Besszarábiát. A felek abban is megállapodtak, kölcsönösen odahatnak, hogy a Balkánon több kisebb független állam, s nem pedig egy kompakt szláv állam jöjjön létre, amely befolyásolhatná az európai erőegyensúlyt. A Monarchia ezzel a saját területi épségét óvta egy nagy szláv állam kisu-gárzásától⁶. Oroszország egyébként Nagy-Britanniával szemben is vállalt ilyen kötelezettséget, ti. hogy nem hoz létre a Balkánon nagy szláv államot (1877. márc.18.).⁷ Nagy-Britanniát ebben a kikötésben a túlzott orosz befolyás elkerülésének vágya vezérelte. Eközben Konstantinápolyban folyt a nagyköveti konferencia⁸, amelyet Disraeli kezdeményezésére hívtak össze, s amelynek a feladata lett volna a balkáni felkelések miatti orosz–török háború veszélyének elhárítása. A konferencia eredménytelenül zárult. Részben a brit és az orosz, valamint az osztrák–magyar és német álláspontok markáns különbözősége miatt. Nagy-Britannia, legalábbis konstantinápolyi nagykövete a törökök pártját fogta, azt a látszatot keltve, hogy a török birodalom megmentésén fáradozik, ami nem volt igaz, továbbá, hogy az orosz érdekekre nem igazán fogékony. Az utóbbi szintén nem felelt meg teljesen a valóságnak. Seton-Watson a fiascoért Disraeli politikáját hibáztatta.⁹

⁶ Az 1829. évi, Adrianopoliszi béke (ma: Edirne, Törökö.) eredményeképpen létrejött független Görögország, ill. kiemelkedő hatása a balkáni függetlenségi mozgalmakra intő példa volt a Habsburg Monarchia számára. Az ennek révén előállt új helyzet jelentősen csökkentette befolyását a Balkánon.

⁷ Előzőleg, 1876. július 8-án A. M. Gorcsakov a cári birodalom, és Andrassy Gyula, a Monarchia külügyminisztere a Reichstadi Szerződésben már felosztották orosz és osztrák–magyar befolyási zónákra a Balkánt. Otto von Bismarck német birodalmi kancellár pedig az orosz cárnak megerősítette, hogy Németország az egész kérdésben nem érdekelt.

⁸ 1876. december 12-től 1877. január 20-ig.

⁹ *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, London, 1935, Macmillan & Co., Limited. P. 351.

Ezután kitört az orosz–török háború, és fényes orosz győzelemmel végződött: Törökország gyakorlatilag kiszorult Európából. Oroszország megnövekedett hatalmától megriadva Nagy-Britannia és Franciaország azonban földközi-tengeri flottájának a Dardanellákhoz vezénylésével jelezte, Konstantinápoly elfoglalását nem fogja tolerálni. Oroszország erre sebtében összehozta a San Stefanó-i békét¹⁰, amelyben Törökországra teljes egészében rákényszerítette a saját békefeltételeit. Közülük a legfontosabbak: Szerbia, Montenegró és Románia azonnali függetlensége, Bulgária területe Kelet-Rumélia és Macedónia hozzácsatolásával egészen az Égei-tengerig kitolódik, további két évig még orosz megszállás alatt marad, fejedelme nem lehet egyetlen nagy európai uralkodó dinasztia sarja sem, és adófizetési kötelezettség terheli a Portának. Az európai hatalmak ezzel a békediktátummal nem voltak megelégedve. Tartottak attól, hogy a nagyra növelt bolgár fejedelemségben túlzott orosz befolyás fog érvényesülni, s általa Oroszország kijáratot szerez a Földközi-tengerre. Nagy-Britannia ezt mindenképpen meg akarta akadályozni. Maga is ígért támogatást Törökországnak (1878. június 4.), de nem ingyen, hanem ha az cserébe lemond Ciprusról. Ennek a nagy bolgár államnak a létrejötte ellentétben állt a Budapesti megállapodással is, ezért a Monarchia szintén a revízióját szorgalmazta, a fent említett okból, továbbá azért, mert tartott attól, hogy tovább csökken a befolyása a Balkánon. Tisztában volt vele, hogy egy fegyveres összecsapásra Oroszországgal nincs felkészülve, ezért Andrássy Gyula¹¹ közös külügyminiszter tárgyalásokat javasolt. Orosz részről választották helyszínül Berlint, a kongresszusra 1878. június 13-a és július 13-a között került sor. A britek nem bíztak a multilaterális diplomáciában, előzőleg kétoldalú egyeztetéseket tartottak a fontos partnerekkel. Oroszország ezen tudomásul vette, hogy Nagy-Bulgária az angolok számára elfogadhatatlan, titkon azonban bízott benne, hogy Bismarck majd az orosz aspirációkat fogja támogatni a britek ellenében. Ebben csalódnia kellett, és gyakorlatilag minden háborús „szerzeményéről” le kellett mondania Berlinben. A San Stefanó-i békében elképzelt 164 ezer km²

¹⁰ Aláírás: 1878. március 3. A helyszín neve ma: Yeşilköy, Isztambul.

¹¹ Id. Andrássy Gyula, gróf (1823–1890), 1871 és 1879 között osztrák–magyar közös külügyminiszter.

kiterjedésű, orosz befolyás alá vonni tervezett állam helyett Bulgária egy jelentősen kisebb (64 ezer km²) fejedelemség lett, még mindig oszmán fennhatóság alatt, és Macedónia újra török uralom alá került. London a Monarchiával is egyeztetett Bulgária határaitól. A felek megerősítették Bosznia-Hercegovina Oroszországgal már letárgyalt annexióját Ausztria–Magyarország által.¹²

A Berlini kongresszus, bár látszatra az osztrák–magyar diplomácia nagy sikere volt, olyan ellentéteket eredményezett, illetve mélyített el, amelyek döntő szerepet játszottak az I. világháború kitörésében. A siker tehát csak átmeneti volt. Jóllehet Oroszország diplomáciai veresége a nemzetközi politikai helyzetet figyelembe véve nem volt túl nagyfokú, a rivalizálás közte és Ausztria–Magyarország között a Balkánon végletesen kiéleződött. Németország presztízse a kongresszus nyomán megnövekedett, de az orosz törekvések elmaradt támogatása nyomán megromlott a német–orosz viszony. Az 1873-ban megkötött Három Császár Egyezményét 1881-ben, Három Császár Szövetsége¹³ néven megújították ugyan, de később végleg szétesett. A német és az osztrák–magyar szövetségi politika középpontjába a kettejük között 1879-ben megkötött titkos katonai megállapodás került, ami Oroszországnak Franciaországhoz való közeledését eredményezte. Bosznia-Hercegovina annexiója, ill. integrálása¹⁴ rövid távon belső nehézségeket is támasztott, de végletesen elmélyítette az ellentéteket Szerbiával. Belgrád, amint erre Kállay Béni¹⁵ a Monarchia belgrádi főkonzuljaként¹⁶ figyelmeztetett, igényt formált

¹² A Novi Pazar-i Szandzsák török uralom alatt maradt, elsősorban abból a megfontolásból, hogy egy választóvonalat képezzen a két szerb állam, Montenegro és Szerbia között.

¹³ Míg elődje csak konzultatív konfliktuskezelésre szorítkozott, a szövetség révén Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország uralkodója 3 éves időtartamra jóindulatú semlegességre kötelezte magát egy negyedik féllel kialakuló konfliktus esetére, továbbá konzultációs kötelezettséget vállaltak egymással szemben balkáni tevékenységükről.

¹⁴ Végül arra nem is került sor. A közös pénzügyminisztérium alá rendelték, s a mindenkori pénzügyminiszter volt a kormányzója.

¹⁵ Kállay Benjámín (1839–1903) 1882-től haláláig osztrák–magyar pénzügyminiszter és Bosznia-Hercegovina kormányzója volt.

¹⁶ 1868-tól 1875-ig.

Bosznia-Hercegovinára, és csak az alkalomra várt, hogy bekebelezze azt. Némileg nagy orosz szövetségére is megneheztelt, amiért Bulgáriát előnyben részesítette vele szemben, hiszen a San Stefanó-i béke alapján csak jelentéktelen területi nyereséget könyvelhetett volna el, sőt, szerb területek (pl. Niš) kerültek volna Bulgáriához¹⁷. Utóbbival Macedónia birtokáért olyan vetélkedés kezdődött, amely három háborúhoz vezetett: az 1885/86-os bolgár–szerb háborúban, a II. balkáni háborúban és az I. világháborúban is ellenfelekként álltak szemben egymással bolgárok és szerbek. Északkelet-Macedóniában már 1878 őszén felkelés robbant ki a Berliini kongresszus döntése, az oszmán török hatalom visszaállítása ellen. A bolgár külpolitikának az I. világháborúig fő törekvése volt azoknak a területeknek a visszaszerzése, amelyeket Oroszország a San Stefanó-i békében biztosított számára. Az oszmán török birodalom, jóllehet jobban járt Berlinben, nyilvánvaló volt, hogy ezt, ill. már a pusztá létét is annak köszönheti, hogy a nagyhatalmak még nem tudtak megállapodni a felosztásáról. Berlin jó táptalajt biztosított a balkáni népek nacionalizmusának, ami számos törökellenes fegyveres konfliktushoz vezetett. Az egyetlen igazán elégedett fél Nagy-Britannia lehetett, mert amellet, hogy sikerült távol tartania Oroszországot a tengerszorosoktól, sikerült Ciprust is megszereznie a törököktől, földközi-tengeri flottabázisul. További pozitívum, hogy a brit–német viszony még évekig a kölcsönös jóindulatú semlegesség alapján nyugodott. Brit részről ez legnagyobbbrészt Disraelinek volt köszönhető.

A brit semlegesség vége, Nagy-Britannia Németország ellen fordulása

Christopher Clark *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*¹⁸ c., az I. világháború előzményeit feldolgozó átfogó munkájában úgy értékeli, hogy Disraeli még nem az egyesült Németországban látta a

¹⁷ Oroszország így mutatta ki, nem bízik Szerbiában, amiért akkor éppen a Monarchiához látszott közeledni.

¹⁸ Allen Lane, London, 2012.

legnagyobb veszélyt Nagy-Britanniára nézve, hanem Oroszországban, amint ezt a fentiek is alátámasztják. 1871 februárjában, az alsóházban elmondott beszédében, ami hasonlóképpen nagy hírnévre tett szert, mint a kristálypalotabeli, a francia–porosz háború legaggasztóbb következményének azt tartotta, hogy Franciaország veresége megbontotta az erőegyensúlyt Európában, s a nyilvánvalóan meggyengült Párizs többé már nem lesz képes kordában tartani az oroszokat, fékezni az orosz terjeszkedést. Ez főként Közép-Ázsiában sértette a brit érdekeket. Az 1904-ben létrejött *entente cordiale* eredetileg nem Németország ellen irányult, legalábbis brit szempontból. A közel-keleti érdekszférák elhatárolása mellett azért is keresték a megegyezést a franciákkal, véli Clark, mert remélték, hogy ők tudnak hatni az oroszokra. A brit külpolitika aktív németellenessége, ami természetszerűleg maga után vonta egyetlen szövetségese, a Monarchia iránti ellenséges érzületet is, a liberális Sir Edward Grey¹⁹ külügyminiszteri rangra emelkedésétől (1905) eredeztethető. Attól kezdve, hogy neki és a körébe tartozóknak²⁰ sikerült kulcspozíciókba emelkedni, folyamatosan bombázták a brit közvéleményt azzal, hogy a német európai, sőt, világuralmi törekvések veszélyt jelentenek. A Münchenbe, Bécsbe és Berlinbe akkreditált brit nagykövetek mindig negatív jelentéseit Németország és Ausztria alattomos szándékairól nagy lelkesedéssel fogadták, a disszonáns hangokat elnémították. Grey idejében a hivatalos brit külpolitika az angol–német kapcsolatokat német provokációk sorának értékelte.²¹ Ennek a heveny németellenességnek több oka lehetett, az egyik közülük valószínűleg az elképesztő mértékű német gazdasági növekedés volt, ami veszélyeztette a brit gazdaság pozícióit. A többit nem tárja fel Clark sem, egyébként lenyűgözően alapos, átfogó munkájában. A német veszély érzete nem annyira

¹⁹ Edward Grey, 1. *Viscount Grey of Fallodon* (1862–1933). 1905 és 1916 között külügyminiszter.

²⁰ Az ún. Reluga-csoport, amely a lelkes horgász Grey skóciai halászkunyhójában jött létre. Tagjai voltak még H. H. Asquith és R. Haldane, liberális párti vezetők. Megállapodásuk tárgya az volt, hogy a Liberális Párt kormányra kerülése esetén milyen posztok elnyerése fejében hajlandók részt venni a kormányzásban. Jóllehet tervük csak részben sikerült, egészen 1916-ig volt jelentősége a brit politikában.

²¹ Christopher Clark: *Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*. p. 161.

oka, írja, mint következménye volt a franciákkal és az oroszokkal kötött szövetségnek. Az 1904 és 1907 között bekövetkezett nagy fordulópontra, hivatkozik Maurice Paléologue²² francia diplomata emlékirataira Clark, nem szolgál magyarázatul a kontinentális méretű háborúra, csupán azt a struktúrát vázolja fel, amelyben arra sor kerülhetett.

Németország és vele együtt az Osztrák–Magyar Monarchia, mint utóbb kiderült, tévesen gondolta úgy, hogy Nagy-Britannia és Oroszország között a 20. sz. első éveiben is fennmarad a feszültség. Ez energiákat köt le, minek eredményeképpen nagyobb térhez juthat a német – s általa az osztrák – külpolitika. Berlinben úgy vélték, a német flotta fejlődése és az Oroszországgal szembeni bizalmatlanság Németország felé hajlítja majd a brit politikát. Azt valószínűleg el sem tudták képzelni, hogy a liberális Anglia szövetségre lépjen egy olyan autokrata állammal, mint amilyen a cári Oroszország volt. Végzetes hibának bizonyult, hogy Németország nem újította meg az Oroszországgal 1887-ben kötött viszontbiztosítási szerződést, amelyben a felek kölcsönösen jóindulatú semlegességükről biztosították egymást, amennyiben bármelyiküket fegyveres támadás éri, kivéve egy provokáció nélkül indított német háborút Franciaország ellen, ill. orosz háborút az Osztrák–Magyar Monarchia ellen. Ehhez egy titkos jegyzőkönyv is csatlakozott, miszerint Németország erkölcsi és diplomáciai támogatásban részesíti Oroszországot a földközi-tengeri kijárat megszerzésére irányuló törekvésében. Bismarckot 1890-ben II. Vilmos menesztette. A „Vaskancellár” által létrehozott kölcsönös garanciákon alapuló szövetségi rendszert utódai nem tudták, de nem is akarták működtetni. Különösen érvényes ez az említett titkos jegyzőkönyvre, amelyet összegegyeztetetlennek tartottak a két-²³, ill. háromhatalmi²⁴ egyezményrel, ezért nem hosszabbították meg. Az uralkodó, II. Vilmos a „szabad kéz” politikáját, ill. a fegyverkezést részesítette előnyben. Ez kevés hasznot hozott Németországnak, ugyanakkor nagy veszélybe sodorta azáltal, hogy elidegenítette Nagy-Britanniától.

²² Maurice George Paléologue (1859–1944) román bojárclád leszármazottja, francia diplomata, író.

²³ Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia között, 1879.

²⁴ Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország között, 1882.

A kizárólag az Osztrák–Magyar Monarchiára kiterjedő szövetség mindkét felet, mind Németországot, mind a Monarchiát elszigetelte Európában. A magára maradt Oroszország Franciaország felé fordult, és 1894-ben létrejött a francia–orosz szövetség, Nagy-Britannia és Franciaország 1904-ben kötött szövetségéhez (*entente cordiale*) Oroszország 1907-ben csatlakozott. Berlinben és valószínűleg Bécsben sem vették észre, hogy a nemzetközi környezet Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia ellen fordult. A Monarchiában Magyarország volt a gyengébb láncszem, erről az oldalról lehetett a legjobban kikezdeni, s ebben biztos számítani lehetett a szomszédos országok (Szerbia, Románia) és magyar fennhatóság alatt élő nemzettársaik segítségére.

Nagy-Britannia a Monarchia ellen

A brit politika sokáig nem foglalt nyíltan állást, de puhatolózásai a Habsburg Birodalom szomszédságában már a 19. sz. első felében megkezdődtek. Jóllehet ekkor még nem kifejezetten annak szétrombolása volt a szándék, hiszen ütközőzónaként London fontosnak tartotta, elsősorban mint gátat az orosz expanzió útjában (ezért nem támogatta Kosuthot). Ausztria meggyengülése (Itáliából való kiszorulása az olasz egyesítés után, a vesztes porosz háború, amelynek következtében német területen lévő birtokait is elveszítette) azonban a brit politikusokat ráébresztette, hogy ez következményekkel fog járni, s ha nem folytatnak aktívabb külpolitikát a közép- és délkelet-európai térségben, Nagy-Britannia nélkül fogják átrajzolni a térképet. London figyelmét a térségre először a sikertelen 1830–31-es lengyel felkelés menekültjei, közvetlenül Czartoryski²⁵ hívta fel. A felkelés kíméletlen orosz leverése után először Párizsba, majd Londonba menekült. Az orosz–osztrák osztozkodás a lengyel területeken annyira felháborította, hogy bosszút esküdött nemcsak Oroszország – amelynek egyébként, I. Sándor cár alatt, 1804-től

²⁵ Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861) lengyel származású politikus. 1804 és 1806 között, I. Sándor cár uralkodása alatt orosz külügyminiszter, majd az 1830-as lengyel forradalmi kormány miniszterelnöke.

1806-ig külügyminisztere volt –, hanem Ausztria ellen is. Londonban kapcsolatba lépett Palmerston²⁶ miniszterelnökkel, akit megismertetett tervével. Ennek lényege az volt, hogy támogatni kell a szláv népek felszabadulását a török uralom alól, hogy azután azok is támogassák Lengyelország felszabadítását az orosz, kisebb részben osztrák megszállás alól. Szerbiát David Urquhart²⁷ hozta Palmerston látókörébe. 1832 és 1837 között összesen háromszor fordult meg ott, s a *Foreign Office* számára készült jelentésében, 1833-ban azt írta, Nagy-Britanniának a Balkánon Szerbiát kell támogatnia, mert alkalmas arra, hogy maga köré gyűjtse a vele szomszédos szláv népeket, de feltétlenül ki kell vonni az orosz befolyás alól²⁸. Az Osztrák–Magyar Monarchia, mint potenciális német szövetséges, felbomlasztására az egyesült Németország európai súlyának megnövekedése miatt később, a 20. sz. első évtizedében támadt fel határozott igény. A Monarchia ellen ekkor többfrontos harcot indított, egyrészt a szláv egységmozgalmak támogatásával, másrészt egyik pillére, Magyarország elleni támadásokkal. Erre kiváló felületet talált a brit propaganda a kisebbségpolitikában.

Robert William Seton-Watson utazgatásai az Osztrák–Magyar Monarchiában

Ekkor lépett a színre R. W. Seton-Watson (1879–1951), történész és politikai aktivista. Tevékenységére viszonylag kevés figyelmet fordít a magyar történetírás, holott komoly kárt okozott Magyarországnak. Ezért tanulmányozása már csak a tanulságok levonása okán is fontos. Jeszenszky Géza szentelt neki több dolgot, amelyben igyekezett

²⁶ Henry John Temple, *Viscount of Palmerston*, (1784–1865).

²⁷ Skót származású diplomata (1805–1877), író, parlamenti képviselő.

²⁸ Palmerston és Urquhart között később heves vita bontakozott ki. Utóbbi azzal vádolta Palmerstont, hogy általa megszerzett és Palmerstonhoz eljuttatott, a balkáni orosz messterkedésekre vonatkozó fontos információkat nem hozott a brit illetékesek tudomására. Palmerstont oroszbarátsággal vádolta, utóbbi brit üzleti érdekekre hivatkozva mentette magát.

felvázolni Seton-Watson magyarellenességének kialakulását, valamint kapcsolatát a hazai liberális ellenzékkel²⁹. Megállapítja, hogy pályájának volt egy olyan időszaka, amelyben még nem akarta szétrombolni az Osztrák–Magyar Monarchiát, bár kezdettől fogva érezhető volt ez a tendencia. Ha ez csakugyan így volt, semmi esetre sem tartott sokáig. Életútjának ismeretében azt is nehéz elhinni, hogy Közép-Európába érkezve csupán első benyomásaira, érzelmeire támaszkodott volna véleménye kialakításában, amint ezt Jeszenszky Géza feltételezi. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy egyfajta küldetést teljesített, amelyhez alapos előtanulmányokat folytatott. Az pedig írásaiból egyértelműen kiviláglik, hogy a kisebbségi kérdést illetően egyoldalú, elsősorban szlovák forrásokra támaszkodott.

Már 1898-ban megkezdett egyetemi tanulmányai előtt többször járt a kontinensen, Párizsban és Itáliában. Utazásairól készített feljegyzéseit, naplójegyzeteit és kiterjedt levelezését maga akarta egy memoárkötetbe rendezni, erre azonban nem került sor. Végül is fiai, Hugh és Christopher Seton-Watson³⁰ adták ki, saját kiegészítéseikkel, „*The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*” (Egy új Európa létrehozása. R. W. Seton-Watson és az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évei)³¹. A kötet címlapján stílusosan egy Masaryk-portré látható, amelyet Seton-Watsonnak ajánlott, a címben szereplő „új Európa” megteremtéséért folytatott közös munkálkodásuk emlékére. A kötet tanúsága szerint Seton-Watson kifejezetten németbarát volt, amikor 1901-ben Berlinbe érkezett, hogy némettudását tökéletesítse. Egy váratlan betegség huzamosabb ideig ott marasztalta, s onnan kezdett el írogatni a *The Spectator* c. brit magazinnak. Miután úgy találta, hogy az általa kora ifjúságától nagyra tartott lap egyre inkább németellenes lesz, levelet intézett e tárgyban a főszerkesztőhöz. A címzett Seton-Watson észrevételeit megértéssel fogadta, de kifejezte

²⁹ R. W. Seton-Watson és Jászi Oszkár levelezése az első világháború előtti években. In: *Századok*, 1977. 4. sz., Bp. 1977

³⁰ Maguk is történészek, Hugh Seton-Watson behatóan foglalkozott a két világháború közötti Európával, a szovjet blokk országaival, írt az 1956-os magyarországi eseményekről is.

³¹ London, 1981, Methuen.

aggodalmát a német vezetés politikája, elsősorban terjeszkedési ambíciói miatt. Egyben felhívta a figyelmét az Osztrák–Magyar Monarchiára, s nagy fogadókészségéről biztosította az onnan írott tudósítások, riportok iránt. Seton-Watson a buzgón ápolts látszat ellenére valószínűleg felkészült első monarchiabeli útjára. Erre következtetni lehet abból is, hogy csak néhány év múlva, 1905-ben lépett először a Monarchia földjére. November 4-én érkezett meg Bécsbe, s éppen választási évben, 1906-ban jött át Magyarországra. Felfigyelt az éledező német nacionalizmusra, de általánosságban Ausztriáról sokkal kedvezőbb képe alakult ki, mint Magyarországról. Bécsben működő angolok vették pártfogásukba, itt kezdődött együttműködése Henry Wickham Steed³² újságíróval, honfitársával, aki a *The Times* tudósítója volt. A tőle, ill. más Bécsben élő honfitársától kapott információk és ajánlólevelek birtokában utazott először Pozsonyba, Budapestre és Kassára. Amint írja, kezdetben rokonszenvezett Magyarországgal, Kossuth liberális eszméinek nagy híve volt, ezért értetlenül fogadta az osztrák közvélemény, főként az értelmiség heves magyarellenességét. Kassai, ill. észak-magyarországi tapasztalatai az ottani szlovákság életéről azonban csakhamar kiábrándították. Ezután Erdélybe ment, onnan a Bánságba, a Szerémségbe, majd Zágrábra, Fiuméba, Triesztbe, s Grazon át vissza Bécsbe. Kilenc hónapig tartó útjának állomásain kimerítően tájékozódott a románok, szerbek és a horvátok életéről, problémáiról és céljairól is. Az általa megismert személyek (főként a szlovákok, de a szerbek és a románok is) bőven ellátták anyagokkal a magyarországi kisebbségpolitikáról. Ennek az utazásnak a gyümölcse több cikk lett a magyarországi helyzetről, amelyeket vezércikként³³ hozott a *Spectator* c. folyóirat. Ezekben kiemelte, fő feladatának tekinti, hogy a kossuthi liberális eszmék büvökörében élő brit közvélemény előtt felfedje Magyarország igazi arcát.

³² 1871–1956. A *The Times* szerkesztője 1919–1922-ig.

³³ A „Hungary at the Parting of the Ways” (Magyarország útelágazásnál) c. cikket román fordításban leközölte az aradi *Tribuna*, amiért a magyar hatóságok pert indítottak ellene.

1907. július 9-én, Bécsben ismerkedett meg Masarykkal és találkozott dr. Friedjunggal³⁴ is, akinek neve annak kapcsán híresült el, hogy – állítólag jóhiszeműen – hamisított dokumentumokat használt fel egy vezércikkhez, amelyet az akkori osztrák–magyar külügyminiszter, Aerenthal³⁵ gróf megbízásából írt egy Szerbia elleni hadjárat megindoklására. Az ennek kapcsán indult per, amelyben elsősorban az egységes délszláv állam érdekében fellépő horvátországi szerbeket vádoltak a belgrádi kormánnyal való együttműködéssel, hatalmas publicitást kapott a nyugat-európai sajtóban. A rákövetkező évtől, 1908-tól Seton-Watson elkezdett intenzíven foglalkozni a délszláv kérdéssel is. Akár otthon volt, akár valahol Európában utazgatott, folyamatosan a közép-európai térség újrendezésén munkálkodott. Az I. világháború alatt a brit hírszerzésnek dolgozott, az ellenséges országok, amelyek közé az Osztrák–Magyar Monarchia is tartozott, belső helyzetét elemezte. Munkájában elsősorban a helyi sajtóra és korábban kiépített kapcsolati hálózata által „szállított” értesülésekre támaszkodott. Az Ellenséges Országokban Kifejtett Háborús Propaganda Iroda (*Department of Propaganda in Enemy Countries*) számára Steeddel együtt tervet készített arra nézvést, miként lehet propagandaeszközökkel aláásni az Osztrák–Magyar Monarchia lakosságának morálját. A háború kitörése után a gyakorlatban tett lépéseket azoknak az elképzeléseknek a megvalósításáért, amelyekről korábban írogatott. A Szerb Segély Alap (*Serbian Relief Fund*) tiszteletbeli titkára volt, segítette a letartóztatás elől menekülő Masarykot, vele együtt megalapította és finanszírozta a *The New Europe* (Az új Európa) c. folyóiratot, amely elsősorban a csehek, de más alávetett népek szabadságáért is síkra szállt. Kiemelkedően aktív szerepet játszott az 1918. április 9–11-én, Rómában megtartott Elnyomott Népek Kongresszusa megszervezésében, amelyen a résztvevők (többségük olasz volt, de a délszlávok, csehek, románok és lengyelek

³⁴ Heinrich Friedjung (1851–1920), osztrák történész, író, publicista. Vagyonos zsidó kereskedőcsalád sarja volt, de maga nem gyakorolta a vallását. Hevesen ellenezte a kiegyezést, amelynek révén Ausztria egy több tekintetben jóval alatta álló néppel kötötte össze a sorsát. Egy német Közép-Európa és az *Anschluss* szószólója volt.

³⁵ Alois Lexa von Aerenthal, gróf (1854–1912), 1906 és 1912 között osztrák–magyar külügyminiszter. Állítólag a hamisítványok az ő tudtával készültek.

is képviseltették magukat) kimondták, a Monarchia „elnyomott nemzetei” nem akarnak tovább a birodalom keretei között élni, független államiságot követelnek maguknak. Magánemberként vett részt a világháborút követő béketárgyalásokon. Ennek ellenére igen nagy befolyása volt bizonyos relációkban a határok kijelölésére.³⁶ 1922-től 1945-ig a Közép-európai Történeti Tanszék vezetője a Londoni Egyetemen (*University College of London*). Miközben hazája nem mutatott különösebb hálát iránta, a szláv kisépeknek tett szolgálatával Seton-Watson körükben nagy elismerést vívott ki. Amellett, hogy egyetemi stallumát a cseh-szlovák kormány fizette, elnyerte a prágai, a zágrábi, a belgrádi, a pozsonyi és a kolozsvári egyetem díszdoktori címét, s alakját kétszer mintázta meg a 20. század legnagyobb horvát szobrászművésze, Ivan Meštrović.

Seton-Watson munkássága

Magyar szempontból elsősorban az I. világháborút megelőző időszakban megjelent művei fontosak, amelyek Magyarország diszkreditálását, a brit és a nemzetközi közvélemény hazánk ellen fordítását célozták. Az adott időszakban keletkezett írásaiban kettősség figyelhető meg, míg az általános európai politikával, ill. Európa jövőjével foglalkozva kellő pártatlanságról tesz tanúbizonyságot, a brit politikáról szólva már kiütözik liberális beállítottsága, a magyar politika és Magyarország irányában pedig egyértelműen negatívan elfogult, és gyakran keveredik ellentmondásokba. Jellemző a történelmi tények mellőzése, elhallgatása, a magyarországi nemzetiségek szeparatista törekvéseinek többé-kevésbé nyílt támogatása. A nemzetiségek közül is megkülönböztetett figyelmet szentelt a szlovákoknak. Gondosan kerülni látszott Magyarország belső részeit, nincs nyoma annak, hogy járt volna színmagyar területen. Engesztelhetetlenül ostromozta a magyar közélet korrupcióját, meg sem kísérelte azonban ennek a magyar lakosságra gyakorolt hatását

³⁶ Különösen heves küzdelem folyt az általa az újonnan létesítendő délszláv államnak szánt Fiuméért, a nagyhatalmak azonban a Londoni egyezményben, 1915-ben Olaszországnak ígérték, ha az antant oldalán lép be a háborúba.

felmérni. Negatív beállítottsága a magyarsággal szemben első írásaitól kezdve nyilvánvaló. Elsősorban az általános választójog hiányával, a nemzetiségek nem kielégítő parlamenti képviselésével foglalkozott. Jóllehet magyar vezető politikusokkal és értelmiségiekkel is megismerkedett, elsősorban ellenzéki, ill. nemzetiségi politikusokkal tartotta a kapcsolatot. A kisebbségi törvényt jónak értékelte, de felrótta a korabeli politikai elitnek, hogy az a gyakorlatban nem érvényesült. Felismerte a magyarországi nemzetiségi mozgalmak antiszemita jellegét, sőt, bizonyos mértékig át is vette, ugyanakkor a magyarokat vádolta idegengyűlölettel. Élesen bírálta a magyarosítási törekvéseket³⁷. Magyarországról szóló könyveinek jelentős részét magyarországi (csekélyebb mértékben osztrák és cseh), elsősorban baloldali és liberális ellenzéki, valamint nemzetiségi (főként szlovák) kapcsolatok révén szerzett dokumentumok (országgyűlési jegyzőkönyvek, petíciók, peres és rendőrségi iratok, újságcikkek stb.) publikálása teszi ki. A brit közvélemény tájékoztatására ezek elé írott történelmi, kultúrtörténeti áttekintései a színvonalas tudományos ismeretterjesztéshez állnak közelebb, semmint a tudományos igényű szakirodalomhoz, sőt, némelyek közülük tendenciózus, lejárató szándékú propagandairatok. Könyvei híven tükrözik a Közép-Európa új politikai berendezkedésével kapcsolatos brit elképzelések alakulását.

Munkásságának ívét megrajzolandó érdemes a *The Spectator* c. magazinban³⁸ megjelent cikkeivel kezdeni. Ezeket 1907-ben összegyűjtve is közreadta, „*The Future of Austria-Hungary and the Attitude of the Great Powers*” (Az Osztrák–Magyar Monarchia jövője és a nagyhatalmak hozzá való viszonya)³⁹ címmel. Jóllehet ebben újra és újra leszögezi, hogy ez az állam fontos szerepet tölt Közép-Európában, elsősorban megszűnése várható következményeivel foglalkozik. Ezeknek elemzése alapos történelmi ismeretekről és a korabeli nemzetközi politikai folya-

³⁷ Meglehetősen kimerítően foglalkozik a zsidó asszimilációval, a történelmi magyar nevek mögé búvó zsidó középosztály – elsősorban az értelmiség, közülük is kiemelkedően az újságírók – által támogatott, és a végletekig felfokozott magyar sovíniszta propagandával.

³⁸ Összegyűjtve megjelent: *The Future of Austria-Hungary*, London, 1907, Archibald Constable & Co. Ltd.

³⁹ London, Archibald Constable & Co. Ltd.

matokban való jártasságról tanúskodik. A közeli jövő felvázolásában azonban éppoly bizonytalan, mint az akkori brit politika. A felvázolt forgatókönyveket bizvást kezelhetjük úgy, mint olyan terveket Európa átrendezésére, amelyek megfordultak az akkori brit politikusok fejében. Az előszóban azt írja, Nagy-Britanniában valóságos divat lett úgy vélekedni, hogy az idős Habsburg uralkodó, Ferenc József halála után a Monarchia szét fog esni. Megjegyzi azonban, számos politikai erőnek jól jönne, ha eltűnne Európa térképéről, s ezeknek érdeke is az efféle híresztelés. Bár elismeri, vannak érvek a szétesése mellett, bekövetkezte messze ható következményekkel, zavarodottsággal és végeláthatatlan rivalizálással járna a térségben, írja. Szerinte a balkáni népek nemzeti öntudatra ébredése idézte elő, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia közelebb került Törökországhoz. Továbbá, hogy esetleges megszűnése esetén éppen emiatt (ti., a szláv népek nemzeti öntudatra ébredése okán) kevésbé kell tartani az orosz befolyás növekedésétől, mint a 19. sz. második felében. Nagy-Britanniának és Franciaországnak érdeke a Monarchia fennmaradása. Akár már csak az osztrákok és a magyarok különválása is megbontaná az egyensúlyt Európában. Mivel úgy véli, a franciáknak és a briteknek a Monarchia fennmaradásáért kell küzdeniük, az ő szempontjukból nem is vizsgálja az esetleg mégis bekövetkező széthullás következményeit. Abból kiindulva, hogy a darabjaiból feltétlenül jutna a szomszédainak, Németországnak, Olasz- és Oroszországnak, ezeknek – főként Németországnak – várható magatartását részletesen tárgyalja. Megállapítja, hogy az osztrák területek beolvasztására tett német kísérlet azzal járna, hogy Olasz- és Oroszország Franciaország oldalán lépne be a háborúba, s egy nemzetközi koalíció jönne létre Németország ellen. Egyetlen szövetségese az Osztrák–Magyar Monarchia lenne, aki számára egy ilyen kaland azzal a veszéllyel járna, hogy Románia igényt formálhatna Erdélyre. Problémaként jelentkezik, írja, a cseh területek hovatartozása, mivel Csehország nem képes arra, hogy önálló államként funkcionáljon, az pedig elképzelhetetlen, hogy Németország része legyen. Hivatkozik Bismarckra, aki szerint Közép-Európában kulcsfontosságú a cseh területek hovatartozása. Oroszország, állapítja meg, az Osztrák–Magyar Monarchia legfőbb ellensége, s folyamatosan törekszik a bomlasztására. Úgy vélte, hogy a független, egysé-

ges Lengyelország létrejötte még nem időszerű (nem sokkal később a brit politika fontos érve lett a Monarchia ellen, hogy gátolja a lengyel egyesítést). Addig is, fejtette ki, nagy nyereség lenne Oroszország számára, ha az önrendelkezés megadásával barátságos viszonyt tudna kialakítani a lengyelekkel, ez javára dönthetné el a csatát az Osztrák–Magyar Monarchiával. Ha Lengyelország magához vonná Galíciát, azzal lényegesen gyengítené Ausztriát. Utána már a magyarokon lenne a sor, írja, s lekicsinylően szól a 7-8 millió magyar nyújtotta támogatásról, ami nem sokat érne Ausztriának a szláv óceán közepén. (A magyarság létszámát egyébként folyamatosan egyre alacsonyabbnak tünteti fel, későbbi, már kimondottan magyarellenes munkáiban csak 6 millió magyarral számol 7-8 millió más ajkúval szemben Magyarországon.) Ausztria szövetségi átszervezését elodázhatatlannak tartja, amit rá kell erőltetni a vonakodó magyarokra is. Azt azonban elismeri, hogy ez eddig ismeretlen veszélyeket rejtene magában. Ebben a fázisban Seton-Watson és a brit politika még nem fordított különös figyelmet a szlovákokra, valószínűleg azért nem, mert a cseh területek sorsa, vagyis a szlovákokkal közös állam, még nem szerepelt az újrendezési elképzelések között. A román követeléseket már figyelembe vette, megállapította, hogy a Monarchia szétesése esetén Magyarországnak számolnia kell azzal, hogy a románok Erdélyt maguknak akarják majd. Kossuthnak és Batthyánynak a sovinizmus homályosította el az éleslátását, írja, amikor nem vette észre a szláv népek közé ékelődött másik zárvánnyal, a románsággal való érdek közösséget, s túl későn ajánlottak fel nekik engedményeket. Későbbi írásaiban viszont már téveszmének minősíti az emigrációba kényszerült Kossuth próbálkozásait a dunai konföderáció megalakítására. A szerbeket az oroszok legfőbb balkáni szövetségeseiként említi. Megállapítja, hogy ellentétek a magyarokkal kibékíthetetlenek. A Monarchia utolsó reménységei, szerinte, a horvátok, ill. az ő szembenállásuk a szerbekkel. Figyelmeztet a pán-szerb propagandára, elsősorban Bosznia-Hercegovinában. Később azonban, amikor a horvátokat próbálja megnyerni egy közös délszláv állam számára, erről, ill. Nagy-Szerbia létrehozásának tervéről elfeledkezik. Az a megállapítása a horvátokról, hogy még nem tettek tanúbizonyságot olyan politikai érettségről, ami igazolná önálló nemzeti létüket, implicite tagadja a középkori önálló horvát állam léte-

zését, és előrevetíti a későbbi manővereket, a horvátok bevonására egy szerb dominanciájú közös délszláv államba. Megállapítja, hogy a Monarchia blokkolja Szerbia nyugati irányú kereskedelmét, s ezáltal gazdasági fejlődését. Amíg ebből a szorításból Belgrád nem tud szabadulni (egy valamely adriai kikötőbe vezető vasútvonal megépítésével), életbevágóan fontos számára egy „*modus vivendi*” feltalálása a Monarchiával. Véleménye szerint ha a Monarchia külpolitikája megmaradt volna az Andrassy és Kálnoky⁴⁰ által kijelölt úton, ezt sikerült volna elérni. Aerenthal azonban más útra lépett, s a viszony Szerbiával elmérgesedett. Veszélyt lát a szerb hadseregben, s úgy véli, a belgrádi kormánynak gondoskodnia kellene a tisztikar szélsőségesen Monarchia-ellenes tagjainak eltávolításáról. A magyar belső helyzettel foglalkozva megállapítja azt, amihez később is tartja magát, hogy a nemzetiségek helyzetét rendezni szükséges, az általános választójog megadása ennek elengedhetetlen feltétele. A felelősség a magyarokon van, hogy felhagyjanak a magyar faj felsőbbségén alapuló politikájukkal, mert annak ideje lejárt. Magyarország számára az Ausztriáról való leválás külpolitikai elszigetelődéshez vezetne. Esetleg megállhat egyedül, de ki lesz téve annak a veszélynek, hogy orosz befolyás alá kerül, s balkáni színvonalra süllyed. Andrassyt és Kálnokyt különösen tehetséges politikusnak mutatja be. Magánemberként Apponyit⁴¹ is rokonszenvesnek találja, az általa jegyzett oktatási törvényről azonban rossz a véleménye, mert szerinte sérti az 1868. évi kisebbségi törvényt. Ebben a munkában pl. még ismeri a pánszláv agitáció valódi arcát, politikai céljait, később, magyar politikusokkal, államférfiakkal folytatott beszélgetéseiben és vitáiban a létezését is tagadja, vagy legalábbis megfoghatatlannak tartja. Abban, szögezi le, az elmúlt évtizedek tanulsága alapján mindenki egyetért, hogy kell Közép-Európában egy erős állam [a Monarchia]. Jövőbeni belső berendezkedését és sorsát illetően, írja, sok elképzelés, érdek ütközik egymással, így a francia–oros, a magyar sovínisztákéi és a balkáni államférfiakéi, a bizony-

⁴⁰ Kálnoky Gusztáv Zsigmond gróf (1832–1898): osztrák-magyar diplomata, 1881 és 1895 között közös külügyminiszter.

⁴¹ Apponyi Albert György Gyula Mária gróf (1846–1933): politikus, író, 1906 és 1910 között, majd 1917–18-ban magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az 1920-as párizsi békekonferencián a magyar küldöttség vezetője.

talansághoz hozzájárulnak még a zsidó⁴² pénzvilág „támadó-védekező hadműveletei”. Mindenesetre Seton-Watson e könyvecskében foglalt írásaiból arra következtethetünk, hogy a brit politikában még a Monarchia átalakítására (föderális állam a duális helyett) vonatkozó elképzelés az uralkodó, már a felosztása is felmerül, de annak még több hátrányát látták, mint előnyét.

Egyik fő művének számít az 1908-ban megjelentetett *Racial Problems in Hungary*⁴³ (Faji problémák Magyarországon). Ebben már ösztűz alá veszi Magyarországot, az erőszakos magyarosítás és a kisebbségek általában nem kielégítő helyzete okán. Vagyis London ekkorra már inkább hajlott a Monarchia felbomlasztása felé. A vaskos, 540 oldalas kötetet egy saját maga védelmére írott fejezet vezeti be, amelyben – a korábbi írásai miatt őt ért kritikák okán⁴⁴ – azzal magyarázza felfokozott érdeklődését Magyarország iránt, hogy szándékában áll megírni Ausztria-Magyarország történetét a Bécsi kongresszustól (1815) saját koráig. Egyszerű „utazónak” vallja magát, elhárítva ezzel a vádakot, hogy bárkinek (a *Ballhausplatz* vagy az angol pénzvilág) az ügynöke lenne. Magyarországra, írja, az a felismerés vezette, hogy a nemzetiségi kérdés a kulcs a térség jövőjére nézve, és ebből a szempontból nem annyira Ausztriában, mint Magyarországon van a probléma gyökere. A tervezett mű azonban nem készült el, vagy legalábbis nem látott napvilágot, sőt, kifejezetten Magyarországgal későbbi élete során többé már nem foglalkozott. Elmondja, hogy amikor az 1906-os választások idején először hazánkba jött, rövid idő alatt feltárultak előtte a magyar sovinizmus mélységei. A liberalizmus, amit Magyarország a külfölddel próbál magáról elhiteni, nem egyéb, mint megtévesztés. Neki egy évébe került, hogy megismerje a valóságot. A jelen könyvvel honfitársait, ill. olvasóit meg akarja kímélni ettől a fáradságtól. Ennek megfelelően tárgyalja a

⁴² A zsidóság, mint jelentős gazdaság- és politikaformáló tényező, különösen Magyarországgal kapcsolatban gyakran felmerül Seton-Watsonnál, és sosem pozitív értelemben.

⁴³ London, Archibald Constable & Co. Ltd. A könyv több újabb kiadást is megért: 1972, 2013 és 2015.

⁴⁴ Ezek között, a magyarok, pl. Eszterházy grófé mellett akadt német is – *Die Österreichische Frage: eine Antwort auf die Scotus Viator Broschüre. Von einem Deutsch-Österreicher.* Leipzig, Hammner Verlag, 1908.

magyarság történetét a Kárpát-medencében, tényként kezelve a Nagy Morva Fejedelemséget és a szlávokat, mint az egész Kárpát-medence területén őshonos népeiséget, s érzékeltetve az ezzel járó jogok semmibe vételét a magyarok részéről. A török hódoltság alatti és utáni betelepítésekről szólva azonban a magyarság mint őshonos népesség jogai a betelepült szerbekkel, szlovákokkal, németekkel szemben már fel sem merül. Hasonlóan kettős mércét alkalmaz a kiegyezés értékelésében, amelyet általánosságban elítél. Egyrészt megállapítja, hogy a magyarság, Deák bölcsességéből, akiről egyébként elismeréssel szól, ősi jogait kapta vissza, amelyekről a Habsburgok alkalmanként szívesen megfeledkeztek. Más helyütt viszont azt állítja, hogy több jogot kapott, mint amennyi járt volna, Szerinte ez Beustnak⁴⁵köszönhető, aki ellenezte, hogy Ausztria beismerje vereségét Poroszországgal szemben, s nagy nyereségnek tekintette Ausztria számára, ha kibékül a birodalom leginkább hadra fogható népével, a magyarokkal.

Ezen kívül a dualizmus győzelméhez hozzájárult még a nemzetközi helyzet kedvező alakulása és egyes korabeli magyar politikusok (itt első helyen Deákot említi) kiválósága is. A birodalom szláv népei ugyanakkor, politikai szervezetlenségük okán, nem tudtak élni a lehetőséggel. Hogy a magyarországi szláv kisebbségek kései öntudatra ébredésében mennyi szerepe volt a külső (pl. brit) érdekeknek és a hazai ellenzéknek, azt nehéz megállapítani. Seton-Watson mindenesetre leszögezi, hogy a cseheket és a szlovákokat a kiegyezés fordította végképp a Habsburg Birodalom ellen. A románok pedig Erdély Magyarországra való betagozódásával nem tudtak megbékülni, s joggal, hiszen a lakossági arány már akkor is erősen a román népesség javára billentette a mérleget⁴⁶

A kiegyezéssel, a birodalom két legerősebb nemzete maga alá gyűrte a többi. Azáltal, hogy az utánuk következő két legnagyobb nemzetnek, a lengyeleknek és a horvátoknak autonómiát adtak, őket cinkosokká tették a többi nyolc elnyomásában. „A dolgok ilyenén állása csak

⁴⁵ Friedrich Ferdinand von Beust (1809–1886) 1866 és 1871 között osztrák-magyar külügyminiszter, közvetlenül a kiegyezést megelőző időtől kancellár is egyben. Korábban szász miniszterelnök.

⁴⁶ Az általa idézett 1865-ös adatok szerint a 2 millió erdélyi lakosnak csak 29%-a volt magyar, 12% volt a németek és 59 % a románok aránya.

addig maradhat fenn, amíg ennek a négy fajnak a helyzetét senki sem támadja”, írja. Valóban, a brit politika pontosan azon dolgozott, hogy „a dolgok ilyenén állása” megváltozzon, és Seton-Watson küldetése az volt, hogy ennek a „támadásnak” a szócsöve legyen. A német dominancia megszűnése Ausztriában, a német liberalizmus bukása, és az általános választójog bevezetése előbb-utóbb végzetesnek kell hogy bizonyuljon a magyar hegemoniára nézve is Magyarországon, állapítja meg. „Ma a magyarok ellenséges fajokkal vannak körbevéve”, írja, „akkikkel minden tőlük telhetőt megtettek, hogy magukra haragítsák és felbujtsák őket maguk ellen”.⁴⁷ A „cinkosok” közül a lengyelek jártak a legjobban. Seton-Watson csak kifejezte rosszallását, hogy ezt a *status quó*t a galíciai lengyel arisztokrácia támogatta. A horvátok sokkal rosszabbul jártak. A nekik a horvát–magyar kiegyezésben biztosított jogokat meggondolatlanul minősíti a magyarok részről. Elsősorban azt kifogásolja, hogy nemzetnek ismerték el a horvátokat. A nekik „fondorlatosan adagolt kedvezmények” biztosítottak szabad kezet a magyaroknak Erdélyben⁴⁸. Arra azonban rávilágít, hogy bizonyos nagypolitikai fejlemények is közrejátszottak abban (pl. Bosznia-Hercegovinában vagy a Közel-Keleten), hogy a magyarok radikálisan nacionalisták lettek. Későbbi munkáiban úgy próbálja előmozdítani a közös délszláv állam létrehozásának tervét, hogy elmossa a horvát és a szerb nyelv, kultúra közötti különbséget, ignorálja a horvát államiságot, és azt a ma is érvényes ténytet, hogy a horvátoknak kb. kétharmada nem tekinti magát balkáninak, s ezt – római katolikus vallásával egyetemben – fontos megkülönböztető vonásnak tartja a szerbekkel szemben. Figyelemre méltó, hogy a kötetet, mintegy függeléként, a magyarországi szlovák népeletet és kultúrát bemutató fejezet zárja le. Ugyanebben az évben adja közre *Political Persecution in Hungary. An Appeal to British Public Opinion*⁴⁹ (Politikai üldözés Magyarországon. Felhívás a brit közvéleményhez) c. könyvecskéjét, amelyben két a sajtóban (*The Spectator* és *Österreische Rundschau*) korábban megjelent írását és magyarországi szlovákok elleni perek anyagát, valamint a

⁴⁷ *Racial Problems in Hungary*, p. 137.

⁴⁸ *Ibid.* p. 147.

⁴⁹ London, 1908, Archibald Constable & Co. Ltd.

nemzetiségiük ellen indított perek statisztikai összesítését adja közre egy 20 oldalas bevezetővel. Ebben ismételtelen leszögezi, hogy „itt az ideje a brit közvélemény figyelmét ráirányítani a domináns magyar kaszt [sic] jelenlegi politikájára a nem magyar fajokkal szemben⁵⁰.

A brit politikai irányvonal megváltozását jelzi, hogy az 1911-ben megjelent *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*⁵¹ (A délszláv kérdés és a Habsburg Monarchia) c. művében már amellettt érvel, hogy a Monarchiának szét kell esnie, és létre kell jönnie egy egységes délszláv államnak. Ebben részletesen tárgyalja a magyar–horvát kiegyezést és Khuen-Héderváry Károly⁵² báni tevékenységét. Az utóbbit, s általában a magyar közéletet a korrupció melegágyaként, a magyar kisebbségpolitikát pedig a brutális elnyomás eszközeként írja le. Magát a magyar–horvát kiegyezést illegitimnek mondja⁵³, az áldatlan horvát belpolitikai helyzetet, a végletes megosztottságot és a horvát pártok közötti folytonos villongásokat mindenestül a bán és a Jogpárt nyakába varrja. Khuen-Héderváry Károlyt ügyes politikusként jellemezte, aki ráértett, hogyan tarthatja megosztottságban a horvát pártokat; szerinte a Jogpárt elnökét terhelte a felelősség azért, hogy ez csaknem húsz éven át sikerült is neki. Voltaképpen minden politikust élesen bírált, aki szembehelyezkedett a közös délszláv állam gondolatával. Elvesztegetett időnek minősítette a Khuen-Héderváry kormányzása alatt eltelt időszakot. Merész retorikai fordulattal az ő vaskezű kormányzásával indokolta, amiért a haladó eszme – ti. a délszláv gyűjtőállam megvalósítása – diadalra viteléhez az impulzusnak külföldről kellett érkeznie.

Elképzelhető, hogy a fent jelzett brit politikai döntésnek az eredményeként jelent meg ugyanebben az évben *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*⁵⁴ (Korrupció és reform Magyaror-

⁵⁰ Ibid. p. 1.

⁵¹ London, Archibald Constable & Co. Ltd.. Reprint 1969.

⁵² Khuen-Héderváry Károly gróf (1849–1918): politikus, 1883-tól 1903-ig horvát bán, 1903-ban és 1910–1912-ben magyar miniszterelnök.

⁵³ A magyar–horvát kiegyezés horvátországi ellenzóihez hasonlóan úgy vélte, hogy az 1848-es, Jellasics bán által összehívott szábor kimondta az elszakadást a Magyar Koronától, s ezzel megszűnt a jogfolytonosság.

⁵⁴ London, Archibald Constable & Co. Ltd.

szágon. Tanulmány a választási gyakorlatról) c. könyve, amely Magyarország irányában a legkorrektebbnek minősíthető, jóllehet azzal a meglepő kijelentéssel kezdődik, hogy magyarországi akut faji problémákban gyökerezik az egész közel-keleti kérdéskör⁵⁵. Pozitív vonása az a magyar választási rendszerről és gyakorlatról adott alapos és korrekt áttekintés, amelyet azonban, mint írja, egy meg nem nevezett illetékes személy írt kifejezetten e kiadvány céljára.⁵⁶ Részletesen, szónokról szónokra idézi a parlamenti viták jegyzőkönyveit a választási reformról. Hamis az állítás, írja, miszerint az akkori parlamenti többség a választók többségének akaratát tükrözte volna. A magyarság köréből azonban csak a baloldal híveit említette pozitívan, akiket toleránsabbnak ítélte meg a kisebbségekkel szemben. Arról kifejezetten negatívan szólt, hogy a parlamenti hatalom gyakorlása a választójogi cenzus és Európa legelavultabb alkotmánya⁵⁷ alapján történik, amely „... az európai kultúra szégyenfoltja”. Megállapítja, hogy szükség van a választási rendszer reformjára. Ennek szükségességét azonban nem a szavazásra nem jogosult valamennyi magyar állampolgár jogfosztottságából vezeti le, hanem abból, a jelenlegi helyzet az arisztokrácián és dzsentrin kívül csak a zsidóságnak kedvez, mert túlnyomórészt az utóbbi soraiból kerül ki az értelmiség és a szavazati joggal rendelkező kispolgárság. A továbbiakban, a szokott módon újra közli a *Racial Problems in Hungary* egyik fejezetét, és dokumentumokat, pl. jegyzőkönyveket választási csalásokról, kivonatokat a magyar sajtóból.

⁵⁵ „*The Hungarian problem, with its accute racial complications, lies at the root of the whole question of the Middle East, and supplies the key to Habsburg policy and so to more than one vital issue in the international situation.*”, p. V.

⁵⁶ „*Specially written for this volume, at my request.*” Ibid. p. 34.

⁵⁷ „*... most ancient constution on the continent forms to-day one of the worst blots upon the scutheon of European culture*” p. vi.

Epilógus

A két világháború között nem szentelt ekkora figyelmet Magyarországnak. Erre akkor már nem is volt szükség. Mintegy zárásként, mégis ide kívánczik egyrészt a Londoni Egyetem Szláv Tanszékének alapításakor (1922) elhangzott előadása⁵⁸, amelyben rámutatott a történészek kiemelkedő szerepére a közép-európai politika alakításában, továbbá a felelősségére a szándékos ferdítések, történelemhamisítások felhasználásában; másrészt az I. világháborút követő európai változásokat és utóhatásukat értékelő vitaindítója. Az utóbbi 1935-ben hangzott el a BBC egy tíz adásból álló beszélgetéssorozatának bevezetéseként, s amelyet a BBC nyomtatásban is megjelentett, *Danubian Clues to European Peace*. (Az európai béke kulcsa a Duna mentén)⁵⁹. Ennek apropójaként is a brit közvélemény csekély tájékozottságát hozza fel a Duna menti térségről, amely pedig kiemelt szerepet játszik Európa sorsának alakításában. Történelmi visszatekintéssel kezdi, majd megállapítja, hogy az új európai határokat jóval a Párizs környéki békék előtt maguk a népek alakították ki⁶⁰. Nem szól arról, sőt, lélekszámot nem is említ, hogy vajon hogy döntött volna az a kb. 3 millió magyar, aki idegen fennhatóság alá került, ha egyáltalán megkérdezik. Elismeri, hogy a nagyhatalmak nem gondoskodnak a kisebbségi jogok betartatásáról. Nem menti fel a Monarchia utódállamait, de mindezt egyszerű tényként kezeli, amint hogy azt is, hogy a genfi petíciók e tárgyban hatástalanok. Az amerikaiak akadékoskodására (hogy ti. őket nem kérdezték meg mielőtt a Londoni egyezményben Olaszországnak ígérték Isztriát) és Wilson betegségére, továbbá az olaszok leleményességére hárítja a fiumei vál-

⁵⁸ *The Historian as a Political Force in Central Europe*. School of Slavonic Studies in the University of London, King's College.

⁵⁹ Broadcasting House, London, W.T.

⁶⁰ „... long before the Peace Conference could assemble in Paris, the peoples themselves had fixed the essential settlement, and when the Allies came to concern themselves seriously with the problem of Austria's succession, it was, above all, a question of ratifying accomplished facts and only here and there imposing a veto or challenging points of detail.” p. 28.

ság felelősségét.⁶¹ Gyakorlatilag felmenti a Sándor jugoszláv király által bevezetett szigorú központosítást, ami hideg zuhanyként érte a magyar jogar alatt saját parlamenttel rendelkező horvátokat, mondván, Belgrád lépése érthető volt, hiszen az új délszláv állam korábban öt különböző államhoz tartozó, rendkívül heterogén területeket egyesített. Nem jóhiszemű részéről az a beállítás, hogy a horvátok az olasz megszállástól való féltükben csatlakoztak Jugoszláviához, s több mint cinikus az a megállapítás, hogy Romániában a nagyszámú magyar és német kisebbség még mindig probléma.

Felhasznált irodalom

- Seton-Watson, R. W.: *The Future of Austria-Hungary and the Attitude of the Great Powers*. London, 1907, Archibald Constable & Co. Ltd.
- Seton-Watson, R. W.: *Racial Problems in Hungary*. London, 1908, Archibald Constable & Co. Ltd.
- Seton-Watson, R. W.: *Political Persecution in Hungary. An Appeal to British Public Opinion*. London, 1908, Archibald Constable & Co. Ltd.
- Seton-Watson, R. W.: *The Southern Slav Question in the Habsburg Monarchy*. London, 1911, Archibald Constable & Co. Ltd.
- Seton-Watson, R. W.: *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*. London, [1911], Archibald Constable & Co. Ltd.
- Seton-Watson, R. W.: *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*. London, 1935, Macmillan & Co.
- Seton-Watson, R. W.: *Danubian Clues to European Peace*. London, 1935, BBC Broadcasting House.
- Jeszenszky Géza: R. W. Seton-Watson és Jászi Oszkár levelezése az első világháború előtti években. In: *Századok*, 1977/4.
- Seton-Watson, Hugh & Christopher: *The making of a new Europe. R. W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*. London, 1981, Methuen.
- Clark, Christopher: *Sleepwalkers. How Europe went to war in 1914*. London, 2012, Allen Lane.

⁶¹ A költőként ismert Gabriele D'Annunzio által vezetett olasz erők megszállták a várost, ezzel „*fait a compli*”-t csináltak, az olasz delegáció pedig kivárta, amíg egy alkalmas pillanatban megkapta, amit akart, Fiume nagyobbik részét és Isztriát.